

Ю. В. Громик – кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії та культури української мови Волинського державного університету імені Лесі Українки

Народнорозмовні елементи в художньому мовленні Левка Боровиковського

Роботу виконано на кафедрі історії та культури української мови ВДУ ім. Лесі Українки

Проаналізовано народнорозмовні елементи, засвідчені в художньому мовленні Левка Боровиковського. Виявлено діалектні за походженням явища на всіх мовних рівнях. Діалектні елементи співвідносяться в основному з українським середньонадніпрянським діалектом та суміжними говірками.

Ключові слова: літературна мова, народні говори, народнорозмовні елементи, художнє мовлення, фонетика, словозміна, синтаксис, лексичний діалектизм, семантичний діалектизм.

Орієнтуючись на живе народнорозмовне мовлення мешканців Середньої Наддніпрянщини та Слобожанщини, українські поети-романтики продовжили процес формування нової української літературної мови, започаткований творчістю І. Котляревського. Істотним фактором у формуванні фонетичної та граматичної систем, лексичного складу нової української літературної мови були її взаємозв'язки з народними говорами: розвинувшись на основі середньонадніпрянського діалекту південно-східного наріччя, нова українська літературна мова активно вбирала в себе та органічно уніфікувала в єдину систему елементи усіх говорів. На основі надніпрянського варіанта літературної мови з активним залученням елементів народнорозмовної стихії високо художні зразки поетичного мовлення створив Левко Боровиковський.

У художньому мовленні Л. Боровиковського відбито деякі специфічні особливості українських говорів на фонетичному рівні. Так, збереження етимологічного [o] в закритому складі (пор.: *на головку* [1, 81], *войську* [1, 96], *із далеких сторін* [1, 53], *когті* [1, 57], *звонкій струни* [1, 66], *в поход* [1, 67], *вольний козак* [1, 71], *вольно* [1, 142], *отчизно* [1, 72], *покойна* [1, 136], *дорожку* [1, 136], *на спор* [1, 138]) – особливість північноукраїнського вокалізму, хоча таке явище трапляється і в північній частині

середньонаддніпряньського ареалу [2, 106]. Натомість одиничні випадки гіперичного заступлення [e] та [o] через [i] в нетиповій позиції (пор.: *Яка гістя – така і шана* [1, 135], *Слін < слон* [1, 154], *в курінях* [1, 83]) співвідносяться з південноукраїнськими діалектами, зокрема в межах середньонаддніпряньського ареалу таке явище найчастіше фіксоване в його західній частині [2, 106].

Орієнтація на народне мовлення виявляється також у збереженні етимологічного голосного *e після шиплячого перед історично твердим приголосним: *за вечером* [1, 61], *вечерниці* [1, 78]; у збереженні етимологічного [o] без розвитку його в [a] внаслідок асиміляції до наголошеного [a] в наступному складі: *в богацтві* [1, 157]; в уживанні звука [y] відповідно до [o] в ненаголошеній позиції: *кумпанії* [1, 153]; в гіперичній заміні ненаголошеного [y] > [o]: *не скоштувала* [1, 131]; в непослідовній появі у структурах, що продовжують староукр. *ръжа, протетичного [i] перед двофонемною консонантною сполукою, яка постала після занепаду слабкого редукованого: *ржою* [1, 64], *іржою* [1, 157]; у втраті етимологічного ненаголошеного [i] на початку слова: *легенько кнеться* [1, 109]; у редукції голосного [o] < *ъ в середині слова: *засхла* [1, 113], *писк < писок* ‘писок’ [1, 137]; у розвитку давніх звукосполук *ръ > *ро, *ль > ле в ненаголошеній позиції: *дрожить* [1, 48], *блестів* [1, 157]. Безпосередньо з живого народного мовлення Л. Боровиковський перейняв і форми *вгород* (пор.: *за вгородом* [1, 49]), *вп'ять* [1, 51] – відомі у ряді говорів результати фонетичного розвитку початкових *огород, оп'ят* ‘знову’ із наслідками часткової афери [o] > [в].

Закономірності діалектного консонантизму відбивають відсутність протетичного приголосного в тих словах, що в частині говорів та в літературній мові закріпилися з протезою: *узлик* [1, 74], *узличок* [1, 78], *на улицю* [1, 74], *на улиці* [1, 112], *удочку* [1, 104], *огнів* [1, 83], *отчизно* [1, 72], *одвічав* [1, 123], *одтила* [1, 139] та ін.; розвиток приставного [г] у деяких формах: *гураган, гурагани* [1, 58]; збереження етимологічного приголосного

[г] у формах на зразок *тогді* [1, 167], *нігде* [1, 168]; депалаталізація [р'] у частині слівформ: *кракнув* [1, 56], *крачачи* [1, 57]; втрата [р] у структурі *патрети* [1, 138]; заступлення звука [ф] двофонемною сполукою [хв] чи звуком [п]: *Охвицер* [1, 155], *Охвицери* [1, 154], у *Хведора* [1, 113], *Пидоря*, *Пидорине дільце* [1, 111]; заступлення африкати [дж] через [ж]: *виряжа* [1, 77]; результат регресивної суміжної дисиміляції за способом творення у групі [чн] > [шн]: *скушно* [1, 85], *смашно* [1, 84]; збереження сполуки двох фрикативних [зв] через відсутність регресивної контактної дисиміляції за способом творення у формі *звонкії* [1, 66] тощо.

Художнє мовлення Л. Боровиковського частково відбиває специфіку української діалектної словозміни, зокрема збереження ряду архаїчних відмінково-числових форм іменників: деякі іменники з колишніми основами на *-*ǫ* у поетичних текстах засвідчені з історичною флексією родового однини -*a*, пор.: *просять сна* [1, 84], *з стида* [1, 123], *край тина* [1, 141], *половина світа* [1, 165]; іменник чоловічого роду *рік* з давньою вокалічною основою на *-*ǫ* в родовому множини зберігає нульову флексію: *за сім рік* [1, 142], *сім рік* [1, 166]; іменники жіночого роду давніх *-*ǐ*-основ у родовому відмінку однини виявляють історично закономірну флексію -*u*, пор.: *не без милости* [1, 162], *шерсти клок* [1, 162], *від грусти* [1, 106], *не знавав напасти* [1, 133], *милої любови* [1, 87]; іменник *звір* у родовому множини виступає з флексією -*ei*, що відбиває його належність до давніх вокалічних *-*ǐ*-основ: *у царів звірей* [1, 154]; іменник *миш* (пор.: *маленька Миш* [1, 134], *Миш стара* [1, 126]), також співвідносний з *-*ǐ*-основами, виступає з історично закономірною нульовою флексією; залишки колишньої двоїни простежено у структурах *дві зимі*, *дві літі* [1, 129] тощо.

Виявлено кілька іменникових форм, що постали як результат граматичної аналогії: форма орудного відмінка однини *ржою* [1, 64], *іржою* [1, 157] відбиває наслідок аналогічного вирівнювання іменників І відміни мішаної групи за зразком твердого різновиду відмінювання; аналогію до давніх іменних *-*ǐ*-основ засвідчує флексія орудного відмінка

множини *-ми* у формі *під топольми* [1, 92]; приклад *по вітрові* [1, 55] засвідчує аналогічне перенесення флексії давального-місцевого відмінків однини *-ові* з назв істот на назву неістоти тощо. Конструкції *понад пиллю* [1, 55], *спіла овоц* [1, 45] засвідчують, що лексеми *пиль*, *овоц* оформлені за зразком іменників жіночого роду з нульовою флексією. Іншомовний іменник *пані* у поетичному мовленні Л. Боровиковського відмінюється, що також відбиває українську народнорозмовну традицію, пор. форму знахідного однини: *Паню забавляю* [1, 115].

Найімовірніше, впливом діалектної словозміни та уснопоетичної традиції зумовлене часте використання поетом членних нестягнених прикметникових форм, успадкованих українською народною мовою з давньоруської доби. У художньому мовленні Л. Боровиковського відображено нестягнені прикметникові форми переважно жіночого роду: *чорная хмара* [1, 72], *ранняя роса* [1, 86], *дівка блідная* [1, 51], *блідная Маруся* [1, 51], *кобилка вороная* [1, 54], *козачка молодая* [1, 54], *розмовонька веселая та легенькая* [1, 70], *розумная дитина* [1, 156], *недобрая година* [1, 119], *щирая любов* [1, 131], *нечистая сила* [1, 78], *славу давнюю* [1, 83], *блідную твар* [1, 45], *широкую гриву* [1, 71]; форми середнього роду нечисленні: *поле широкее* [1, 67], *війська гетьманськеє* [1, 67], як і форми множини: *карії очі* [1, 79], *святії тайни* [1, 83], *білії кості* [1, 72], *яснії зірки* [1, 74]. Одним випадком представлено збереження нечленної прикметникової форми середнього роду: *весілля не мило* [1, 77].

У системі займенникових форм звертає на себе увагу велика частотність вказівного займенника *сей* зі збереженням кореневого [с]: *з сього краю* [1, 66], *в сім горі* [1, 116], *сим шляхом* [1, 56], *лука ся* [1, 56], *сю річ* [1, 75], *сі байки* [1, 150], *сі танці* [1, 108] тощо. Специфіку діалектної словозміни відбиває й використана Л. Боровиковським членна форма вказівного займенника у конструкції *тая причарувала* [1, 74], стягнена форма родового відмінка однини цього займенника: *тії чарки* [1, 93], *з тії брехні* [1, 143], а також займенникові форми без суфіксального *-йе-* на

зразок *зо всієї мочі* [1, 118], *до тої циганочки* [1, 73], що їх можна зіставити зі старими формами родового однини типу *тоѣ*, *всьсеѣ*, а отже, кваліфікувати як архаїзми.

У системі дієслівної словозміни в поетичному мовленні Л. Боровиковського помічено велику частотність стягнених форм 3 особи однини теперішнього часу дієслів з інфінітивною основою на *-а-*: *він дума* [1, 72], *заставля* [1, 46], *слуха, балака, плава* [1, 48], *зна* [1, 49], *чита* [1, 102], *присипля* [1, 83], *дба, ма* [1, 168] та ін. Форми такого типу відбивають особливості дієслівної словозміни говірок південно-східного наріччя. Під впливом народнорозмовної традиції використовує Л. Боровиковський інфінітиви на *-ть*: *о смерті думать* [1, 149], *читать їх мило* [1, 102], *купить село* [1, 104], *треба дать* [1, 106], *щоб азбуки не вчить* [1, 108], *нащо ж стрілять* [1, 108], *спорить став* [1, 110], *все не чуть* [1, 48], *страшно кидать* [1, 51], *чого ж то ждать* [1, 52], *шанувать, годувать* [1, 107], *косить, перемінить* [1, 149], *узяться* [1, 152], *вертаться, кохаться* [1, 87] тощо. Форми 3 особи однини теперішнього часу дієслів II дієвідміни типу *не баче, побаче* [1, 149], а також 3 особи множини *стелються* [1, 73], *постелять* [1, 86], засвідчують результат аналогічного вирівнювання за зразком відповідних форм I дієвідміни. Аналогічними процесами зумовлені й дієслівні форми *робляв* [1, 123], *рублють* [1, 170] тощо. Натомість форма 3 особи однини теперішнього часу дієслова I дієвідміни у конструкції *бог пошлеть нам сина* відбиває збереження флективного [т'], отже, може бути кваліфікована як архаїзм. Архаїзмами можна вважати форму теперішнього часу дієслова *бути* – *єсть* [1, 110] та форму 3 особи множини теперішнього часу дієслова *хотіти* – *хотять* [1, 111].

У художньому мовленні Л. Боровиковського простежено деякі діалектні явища словотвірного рівня: *муравей* [1, 123], *хлопчук* [1, 131], *запах трупій* [1, 56], *лебежею шиєю* [1, 55], *дерев'я голе* [1, 53], *віщба* 'віщування' [1, 80], *із радощу* [1, 46], *стоя* [1, 67], *глядя* [1, 75], *хвалючи* [1, 108], *летючи* [1, 67], *тепера* [1, 131], *вовся* 'зовсім' [1, 22], *вівсю* 'т. с.' [1,

108], *відкіль*, *відтіль* [1, 47], *відціль* [1, 56] тощо, а також найвиразніші особливості діалектного синтаксису, а саме: конструкцію іменника в давальному відмінкові та прийменника *к* відповідно до нормативного *до*: *к берегу* [1, 82], *к серцю* [1, 86], *к тілу* [1, 97], *к ньому* [1, 104], *к різдву* [1, 129], *к Орлу* [1, 140], *к вовкові* [1, 144], *к печі* [1, 48], *к хутору* [1, 50], *к столу* [1, 51], *к мертвому* [1, 52], *к ворону* [1, 54], *к землі* [1, 57], *к світу* [1, 65] тощо; конструкцію іменника-об'єкта у місцевому відмінкові та прийменника *о*, *об* як еквівалента літературно-нормативного *про*: *о смерті думать* [1, 149], *об своїй дівчині* [1, 86], *об тім журба напала* [1, 122] та ін.

Ненав'язливо введені в контекст народнорозмовні лексичні вкраплення трапляються в творах Л. Боровиковського часто. Щоправда, більшість використаних поетом народнорозмовних лексичних елементів практично протягом усього ХІХ ст. сприймалися як складова частина лексичного фонду загальнонаціональної мови, а входження їх до східноукраїнського варіанта літературної мови не мало серйозних обмежень. Підставою для такого висновку є фіксація переважної більшості використаних Л. Боровиковським народнорозмовних лексем у “Словарі української мови” Б. Грінченка.

Серед народнорозмовних явищ лексичного типу, виявлених у художньому мовленні Левка Боровиковського, відзначимо такі: *ненатля* ‘зажерливість, скупість’ [1, 63], *звізда* ‘зоря’ [1, 56], *время* ‘час’ [1, 72], *довг* ‘борг’ [1, 45], *год* ‘рік’ [1, 47], *заступ* ‘лопата’ [1, 49], *вп'ять* ‘знову’ [1, 51], *твар* ‘обличчя’ [1, 51], *вльот* ‘вмить’ [1, 57], *склеп* ‘домовина’ [1, 49], *утка* ‘качка’ [1, 108], *робак* ‘черв'як’ [1, 108], *дзигар* ‘годинник’ [1, 108], *капшук* ‘гаманець’ [110], *калитка* ‘торбинка, мішечок’ [110], *бушля* ‘лелека’ [1, 111], *товар* ‘худоба’ [1, 112], *лембик* ‘перегінний куб’ [1, 125], *огуд* ‘стебла гороху’ [1, 128], *саж* ‘хлів’ [1, 129], *писк* ‘обличчя’ [1, 137], *наплентати* ‘попліткувати’ [1, 143], *ненастя* ‘непогода’ [1, 155], *случитись* ‘трапитись’ [1, 155] тощо.

Як бачимо, Левко Боровиковський відчував помітний вплив народнорозмовної стихії, використовуючи слова і словоформи, які згодом не закріпилися як нормативні в сучасній українській літературній мові чи, щонайменше, були визнані розмовними.

Література:

1. Боровиковський Л. Повне зібрання творів. – К.: Наукова думка, 1967. – 280 с.
2. Мартинова Г. Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика. – Черкаси, 2003. – 367 с.